

S/F BİRJA İŞİ

Mövzu : Azərbaycan Respublikasında birja və hərracların inkişafı perspektivləri

*FTN 6. Birjaların marketinqi və menecmenti, Azərbaycan
Respublikasında birja və hərracların inkişafı perspektivlərinin
təhlil edilməsini öyrənir*

PLAN

- 1. Azərbaycan Respublikasında birja və hərracların formalaşmasının
iqtisadi və siyasi əsasları**
- 2. Ömtəə birjalarının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri**
- 3. İqtisadiyyatın təşkili, planlaşdırılması və idarəedilməsində birjaların
rolunun artırılması**

Ədəbiyyat

1. Quliyev E. N., . Məmmədova Z.M., İmanov T.İ. “Birja işinin təşkili və idarə edilməsi”. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti (ARETN təsdiq edib). Bakı, 2008, səh. 156.
- 2.Məmmədov Z.F., Hüseynov A. “Maliyyə İqtisadiyyatı: Bankçılıq, Sığorta, Kapital Bazarı və Birja”, UNEC, Bakı, 2023, 300 səh.
- 3.Vəliyev T. “İnfrastruktur: mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti”. Bakı 2000.
4. Weithers Tim, Foreign Exchange: A Practical Guide to the FX Markets, Wiley, 2021, 376 səh.

1. Azərbaycan Respublikasında birja və hərracların formalaşmasının iqtisadi və siyasi əsasları

Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın vəziyyəti birja və hərracların da inkişafına ciddi təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikasının başına gətirilən bütün bəlaların əsasında yəqin ki, onun qeyri-adi təbii-iqlim şəraiti, coğrafi mövqeyi və təbii sərvətlərə malik olması durur. Belə ki;

1) Nisbətən az sahəsi olan ölkəmizdə biri-birindən çox uzaq olmayan bütün dünyada müşahidə edilən 11 təbii iqlim şəraitindən doqquzu mövcuddur.

2) Azərbaycan Respublikası elə coğrafi məkanda yerləşib ki, onun ərazisi şimal və şərq, eləcə də qərbi və şərq, onların üzərində olan dövlətlərin iqtisadiyyatları və mədəniyyətlərini biri-biri ilə əlaqələndirmək imkanına malikdir. Buna görə də təsadüfi deyil ki, bu günkü «Traseka» layihəsi üzrə inkişaf etdirilən məşhur «İpək Yolunun» əsas avtomobil və dəmir yolu xətləri, eləcə də dəniz-bərə əlaqəsi onun ərazisindən keçir.

3) Azərbaycan Respublikasının ərazisində zəngin neft və təbii qaz ilə yanaşı qızıl, mərmər, gips, mineral su və s. yataqları, meşələri, hidroresursları və başqa sərvətləri vardır.

4) Azərbaycan Respublikasında qonşu İran, Türkmənistan və s. nisbətlər əmək ehtiyatları yüksəkdir və onlar elmi təhsilə, təcrübəyə malikdir.

Yuxarıda qeyd edilən müsbət cəhətlərlə yanaşı ölkəmiz üçün qeyri-qənaətbəxş olan amillər də var ki, onlar iqtisadi və sosial inkişafımıza maneçilik törədir. Bu amillər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Ermənistan Respublikasının ölkəmizə təcavüzünün davam etdirilməsi və müharibə vəziyyətinin olması ilə əlaqədar qeyri- müəyyənlik.

2) Bazar iqtisadiyyatına keçidin elan edilməsi fonunda bu ictimai-iqtisadi sistemin formalaşdırılması və bərqərar olması üçün qanunların kifayət qədər olmaması, mövcud qanunlardakı ziddiyyətlər, onların icrasının zəif olması, işlənməsi və s.

3) Bazar iqtisadiyyatına xas olan infrostruktur şəbəkəsinin tam yaradılmaması. Həmin infrostruktur şəbəkəsinə daxil olan elementlərin içində əmtəə, valyuta, fond qiymətli kağızlar bazarı, fyuçers və opsiyon, eləcə də əmək birjalrı da olmalıdır.

4) Bazar iqtisadiyyatının əsas elementləri hesab edilən tələb, təklif və qiymətlər sərbəst (azad) prinsiplərinin pozulması, bazar iqtisadiyyatının işləmə mexanizminin təmin edilməməsi, inhisarçılıq meyllərinin güclənməsi. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı mexanizminin işləməsi üçün dövlət bələdiyyə və şəxsi (özəl) mülkiyyət arasında (heç olmazsa biznes sahəsində) bərabər hüquqluluq prinsipi gözlənilməli, dövlət aparatı tərəfindən yaradılmış icra və nəzarət edici strukturlar

qəbul edilmiş qanunların həyata keçirilməsini təmin etməli, cəmiyyətin demokratik dəyərləri və insanların azadlıqları qorunmalıdır. Bizdə isə bu sahədə olduqca böyük problemlər var və onlar artmaqdadır.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı əsasən neft və qaz hasilatı üzərində qurulduqdan iqtisadiyyatın digər sahələri bu sferanın ətrafında cəmləşərək kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Mənfi cəhətlərdən biri də odur ki, burada sənaye müəssisələrinin əksəriyyəti paytaxt Bakıda yerləşdiyindən buranın elektrik, su, qaz və digər infrostrukturu daha yaxşı inkişaf etmişdir. Buna görə də Bakıya əhali axını artmış, başqa yerlərin iqtisadiyyatı isə zəifləyərək ölkədə ərzaq təhlükəsizliyi problemi genişlənmişdir.

Göstərilən bu və ya digər problemlər olmasa ölkəmizdə ümumi iqtisadi göstəricilər daha yüksək olardı və əhəlinin sosial-iqtisadi vəziyyətində gərginlik aradan qaldırılırdı.

Birja və hərraclar vastəsilə dövlətin və cəmiyyətin maddi, maliyyə-pul, əmək və s. ehtiyatları səfərbər edilir, ölkə və biznes üçün daha çox maraq doğuran sahələrə yönəldilir. Bununla yanaşı birja və hərraclar səfərbəredici tənzimləmə, qiymətin əmələ gəlməsi və s kimi funksiyaları yerinə yetirir. Ölkəmizdə birja və hərracların bu imkanlarından olduqca az istifadə edilir və nəticədə cəmi ölkə əhalisi və iqtisadiyyatı bununla əlaqədar imkanları əldən verərək ziyan çəkir.

Hal-hazırda ölkəmizdə çox az sayda əmtəə birjası və bir banklararası valyuta birjası fəaliyyət göstərir, qiymətli kağızlar bazarı isə fond birjası kimi qələmə verilə də hələlik geniş yayılmayıb, fyuçers və opsion birjası isə tamamilə yoxdur. Birjaların belə bir vəziyyətdə olması iqtisadiyyatımızın hələ də geridə qalmasının, qeyri proporsionallıqdan, eləcə də bir çox başqa obyektiv və subyektiv problemlərdən asılılıqdan bəhs edir. Birja və hərracların üzərində dövlət qayğısının artırılması gələcəkdə daha demokratik qabaqcıl elmi, texniki və texnologiyaya əsaslanan çevik yüksək rentabelli iqtisadiyyat qurmağa imkan verəcəkdir.

2. Əmtəə birjalarının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

XX- əsrin 90-cı illəri ərəfələrində keçmiş postsovet məkanında gedən siyasi və iqtisadi halisələr sosialist təsərrüfatçılığı və xalq təsərrüfatının idarəedilməsi sisteminin süqutuna gətirib çıxardı. Beləliklə, əvvəllər sovet imperiyasının tərkibinə müttəfiq respublika kimi daxil olan ərazilərdə müstəqil mərkəzlərin yaradılması meyilləri artdı. Artıq 1990-cı ilin əvvəllərində Azərbaycanın keçmiş müttəfiq respublikaları və sosialist ölkələri ilə təsərrüfat-iqtisadi əlaqələrinin birdəfəlik sındığı üçün, iqtisadi integrasiya əlaqələri əsasında biri-biri ilə sıx bağlı olan sənayeni və onunla birbaşa bağlı olan maddi istehsal sahələrini xammal və materiallarla təmin etmək, müəssisələrin hazır məhsullarını ölkənin hüdudlarından

kənarda satmaq mümkün olmadı. Bütün bu və digər obyektiv hadisələr Bakıda əmtəə birjalarının yaradılması problemini aşkar etdi. Bununla əlaqədar keçmiş Azərbaycan Respublikası Dövlət Maddi-Texniki Təchizat Komitəsinin rəhbərliyinin göstərişinə əsasən aparıcı nazirlik, idarə, müəssisə və təşkilatların təşəbbüs qrupu tərəfindən əmtəə birjasının yaradılması üçün bütün ilkin sənədləri, o cümlədən birjanın nizamnaməsi işlənib hazırlandı.

Onu qeyd edək ki, həmin dövrlərdə bütün keçmiş ittifaq ərazisinin hamısı birjalara iqtisadiyyatı xammal acılığından və bazar məkanının məhdudiyyətindən, qapalılığından qurtara biləcək xilaskar sifətində görürdülər. Görünür məhz bu amilin təsiri altında keçmiş müttəfiq respublikalarda qısa bir müddətdə - 1990-1991-ci illərdə 542 birja yaradılmışdır. Onlardan 10 əmtəə birjası Azərbaycanda qeydiyyatla alınmışdır. Yeni birjalar böyük iqtisadi mənfəət vəd edərək, bazar iqtisadiyyatının və onun marağında olan tərəflərinin hamısının imkanlarını genişləndirmək məqsədilə yaradılırdı, ona baxmayaraq ki, o zaman birjaların mahiyyətini dərinlən dərk edənlər çox az idi. Həmin dövrlərdə birjalar ətrafında yaranmış qeyri-normal yüksək maraq onların iş mexanizmi və strukturlarının formalaşmasına müsbət təsir göstərdi. Misal üçün, Bakı Respublika Əmtəə Birjasının nizamnamə fondu 1,0 mln. rubl (təxminən 0,2 mln. ABŞ dolları) təşkil edirdi, onun təsisçiləri sırasına isə «Azneft» istehsal birliyi, «Bakenerjiçihaz» elmi-istehsalat birliyi və b. (cəmi 24 istehsalat birliyi, müəssisə və təşkilatlar) daxil idi.

Hələ 1990-cı ilin əvvəllərində Bakı əmtəə birjasının əsas struktur bölmələri olan arbitraj komissiyası, işgüzar etika üzrə komissiya, ekspert komissiyası və s. təşkil edilməsi normal birja ticarətinin keçirilməsini mümkün etmişdir.

Dövrün, günün acı real həqiqəti ondan ibarətdir ki, bazar iqtisadiyyatı və eləcə də birjaların qanunvericilik bazarları zahirən nizam-intizama salınıb möhkəmləndirildikcə əvvəllər əldə edilmiş sahibkarlıq və təsərrüfatçılıq azadlıqları əsassız maneələr, sahə maraqları və inzibati-məmur iddialarının təsiri altında boğuşmağa başladı. Bütün bunlar korrupsiyanın artmasına, təbii dövlət inhisarlarının mövqelərinin möhkəmlənməsinə və onların sərəncamlarında olan elektrik enerjisi, neft məhsulları, qaz, su və digər kütləvi gündəlik tələbat əşyalarına qiymətlərin yüksəlməsinə gətirib çıxardı.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən əmtəə və digər birjaların təkmilləşdirilməsi cəmi milli iqtisadiyyatın ümumi inkişaf problemləri ilə bağlı məsələlərdir. Belə ki, öncə sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti və digər birbaşa maddi istehsal sahələrinin inkişafı əsasında əhalinin məşğuliyyətini, onların halal yolla işləyib qazanmaq imkanlarını genişləndirmək, sonra isə onların tələblərinə uyğun ticarət və birjaların fəaliyyətinin təşkili, planlaşdırılması və idarəedilməsi haqda düşünmək olar. Bizlərdə isə yuxarıda qeyd

edildi ki kimi, əvvəla sonralar özünü doğrultmayan ticarət sistemləri və birjalari yaradilir. Fikrimizcə isə onların imkanlarından cəmi iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində istifadə etmək lazımdır.

Yeni saf, sağlam bazar iqtisadiyyatının «qızıl» qanunları əsasında müasir ticarət evləri, broker firmaları, heç olmazsa strateji kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarını istehsalı və satışı üzrə əqdlərin (müqavilələrin) nəinki dövlət, hətta mülki bağlanılması sistemini yaratmaq lazımdır. Bu cür şəbəkə respublika əmtəə birjasının müxtəlif regionlarda yaradacağı (Gəncədə, Əli- Bayramlıda, Mingəçevirdə, Masallıda və b. yerlərdə) nümayəndəliklər ola bilər. Gələcəkdə bunun kimi nümayəndəliklər, ola bilsin broker yerləri bir sıra iqtisadi cəhətdən önəmli Rusiya Federasiyası, Avropa ölkələri, ABŞ, Yaponiya və digər ölkələrdə fəaliyyət göstərən birjalarda alıb yaratmaq ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya olmasına (qovuşmasına) köməklik göstərir və bu sahədə iş adamlarımıza əməli təcrübə toplamağa kömək edərdi.

Bununla belə əmtəə birjası Maddi Ehtiyatlar Nazirliyinin 1997-ci ilin yayından varisi olan «Azərkontrakt» səhmdar cəmiyyətinin ölkəmizin daxili və xaricində yayılmış geniş şəbəkəsi və əlaqələrindən istifadə edərək, müxtəlif regionlarda və bəzi hallarda xaricində də əvvəlcədən təyin olunmuş yaşayış məntəqəsində birdəfəlik və vaxtaşırı satışlar keçirə, filialları və ya məntəqələrini yarada bilər, dövlət əmlakının satışında, fyuçers əməliyyatlarının həyata keçirilməsində və s. iştirak edə bilərlər. Lakin, əvvəl qeyd edildiyi kimi, dövlət orqanlarının fəaliyyətindəki əlaqəsizlik və sivil bazar qanunları və prinsiplərindən uzaq olan təsir dairələri, bazarlar və mənfəətlər uğrunda gedən qanunsuz rəqabət mübarizəsi heç bir bazar infrastrukturunu, eləcə də əmtəə və digər birjaların heç birinə öz təşkilat və idarəetmə strukturlarını optimallaşdırmağa və nizamnamələri, dövlət əhəmiyyətli proqram və əsasnamələrdə göstərilmiş vəzifə və funksiyalarını effektiv icra etməyə imkan vermir.

Bazar iqtisadiyyatı rəqabətsiz mövcud ola bilməz. Artıq indi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən çoxsaylı xarici şirkətlər milli iqtisadiyyatımızın ən gəlirli sahələrini ələ keçirərək, ölkənin sivil iqtisadi siyasətinin həyata keçirməsində problemlər yaradırlar. Onların əksəriyyətinin möhkəm maliyyə-iqtisadi bazası və yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri vardır. Vaxt keçəcək həmin şirkətlər özlərinin birjalarını yaratmaq iddiasına düşəcəkləri şübhə doğurmur. Bu prosesin qarşısını almaq üçün öz milli birjalarımızın mövqelərini möhkəmləndirməyə tələsmək gərəkdir. Belə ki, Bakı Respublika Əmtəə Birjasının yerləşdiyi birja bizim indiki iqtisadi şərait üçün şübhə doğurmur, lakin beynəlxalq tələblər və təcrübə baxımından onun yeri və maddi-texniki bazası daha yaxşı və müvafiqləri ilə əvəz edilməlidir. Buna görə əmtəə birjasının müasir tələblərə cavab

verən layihəsi işlənilib hazırlanmalı və onun inşası üçün şəhərin işgüzar mərkəzində ərazi ayrılmalı və ya başqa əlverişli tədbirlər görülməlidir.

3.İqtisadiyyatın təşkili, planlaşdırılması və idarəedilməsində birjaların rolunun artırılması

Müxtəlif ölkələrdə milli iqtisadiyyatların inkişaf etməsi və formalaşmasında birjaların rolu və yeri uzun müddətli təkamül prosesi nəticəsində yaranmışdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ilkin əvvəllər əmtəə birjalrı düşünölmüş qaydada məqsədyönlü formada yox, tədricən - əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsinin nəticəsi kimi, həmçinin müxtəlif fəaliyyət sahələri üzrə ixtisaslaşan insanlar arasında ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi nəticəsində meydana gəlmişlər. Belə ki, beynəlxalq təcrübədə ilkin əmtəə birjalrı elə ölkələrdə yaranmağa başlamışdır ki, onlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının kütləvi istehsalı inkişaf etmişdir. Bu kimi bazarlarda əmtəə birjalarının daimi fəaliyyət göstərməsi məqsədilə tələb olunan səviyyədə kənd təsərrüfatı məhsulları cəmləşdirilir və onların digər məmulatlara dəyişdirilməsi funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün tədbirlər görölürdü.

Tarixən birjaların müxtəlif ölkələrdə biri-birindən asılı olmadan ayrı-ayrı dövrlərdə meydana gəlməsi əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə bağlı olması artıq təkzib edilməzdir. Belə ki, hələ qədim dövrlərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehlakçıları, mülkədarların nümayəndələri, nəhayət tacirlər və s. yığılmış malları başqa zəruri məhsulları almaq və digər maraqları reallaşdırmaq məqsədilə bazara aparmışlar ki, mübadilə edib və ya sataraq bu prosesi həyata keçirə bilsinlər. Bu proses və alqı-satqı əməliyyatları əsasən aylıq və həftəlik, bəzi hallarda isə ilin bir mövzularda baş verirdi. Belə ki, Rusiyanın ucqar yeri olan Kamçatkanın Cənubunda hər il yazbaşı Yaponiya, Çin, Kanada, ABŞ və s. ölkələrin nümayəndələri üçün əsasən qış mövsümündə ovlanmış vəhşi heyvanlarının xəzlərinin satışı bazarının təşkili ilk sovet hakimiyyəti dövrünə kimi davam etmişdir.

Lakin tədricən təcrübə və əmtəənin üsulu, istehsalı, çeşidi və alıcı tələblər artdıqca, məhsulların nəql edilməsi və saxlanması sistemlərin yaxşılaşdıqca bazarların nəzdində anbarlar tikilib düzəldikdə və istənilən tələblər səviyyəsində məhsul ehtiyatları yaradılmışdır ki, ticarət işləri ildə, ayda, həftədə birdəfə yay hər gün görölə bilinsin. Bu ondan irəli gəlir ki, əhali öz tələblərini natural təsərrüfat nisbətən geniş təkrar əmtəə istehsalı yolu ilə və əsasən ticarət vasitəsilə ödəyə bildiklərini onlara tarixin acı həqiqətləri və iqtisadi qanunauyğunluqları sübut etmişdir.

Təcrübədə belə ticarət sisteminin yaradılması birjaların meydana gəlməsində körpü rolunu oynamışdır.

Birjaların ixtisaslaşmasına başlıca səbəb isə müxtəlif regionların kənd təsərrüfatları məhsullarının istehsalına ciddi təsir göstərən təbii iqlim şəraitlərinin biri-birindən xeyli fərqlənməsi olmuşdur. Məhz həmin amilin təsiri altında pambıq istehsalı mərkəzlərində pambıq birjalrı, taxıl istehsalı yayılmış ərazilərdə - taxıl (dənli bitkilər) birjalrı, digər məhsul istehsalı yayılmış regionlarda isə bu kimi birjalar yaradılmışdır.

Tədricən isə kənd təsərrüfatı məhsullarının həmin topdansatış bazarlarında məhsulları nümunələr və əvvəlcə razılaşdırılmış sövdələşmə müqavilələri əsasında realizə etməyə başlamışlar. Beləliklə, birja ticarəti xeyli təkmilləşmiş və nəhayət XX əsrin əvvəlindən meydana məhsul keyfiyyəti və standart satış nümunəsinin miqdarını özündə əks etdirən alqı- satqı sazişləri gəlmişlər. Bunun nəticəsində birjalar vasitəsilə real əmtəələrin yerinə onların alqı-satqı sövdələşmə sənədləri olan sazişləri və ya müqavilələri satmağa başlamışlar.

Təsərrüfatçılıq təcrübəsini və iqtisadiyyat mədəniyyətini özündə əks etdirən ilkin mənbələrə görə əmtəə birjası bazarda məhsul satışı sahəsində, çətin və mürəkkəb təkamül yolu keçərək, elə inkişaf etmişdir ki, artıq məhsul satışı başlıca vəzifə olmayaraq ön plana aşağıdakılar çəkilibdi:

- əmtəələrə qiymətlərin təyin edilməsi və alqı-satqı iştirakçılarna qiymətlərin səviyyəsi haqqında informasiyanın verilməsi;
- əmtəələr üzrə tələb və təklifin ödənilməsi prosesinin ahəngdarlaşdırılması, yəni plan tələbatı ilə onun faktiki səviyyəsinin uyğunlaşdırılması;
- bazarda malların qiymətlərinin dəyişməsi nəticəsində alıcı və satıcıların təsərrüfat-maliyyə risklərinin sığorta edilməsi sisteminin yaradılması və s.

Ölkəmizdə həqiqətən birja ticarətinin yaradılması və müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərməsi üçün aşağıdakıları təmin edən şərtləri gözləmək gərəkdir:

1. Satış sferasının inkişaf səviyyəsinin yüksək olması inzibati-amirlik əsasında qurumları direktiv iqtisadiyyatda planlaşdırma və idarəetmə sahələri ağır xəstəliyə-qeyri iqtisadi qanunlarla tənzimlənməyə düçar olar.

Məhsul satışı sferasının ən yüksək inkişaf səviyyəsi iqtisadiyyatın çoxsaylı azad və biri birindən asılı olmayan ticarət - vasitəçilik təşkilatları və müəssisələri (topdan və pərakəndəsətiş bazaları və mağazaları, kəndlər və şəhərlərdə ərzaq və s. bazarları, tələbatı ödəyəcək sayda sərgi və yarmarkalar) ilə zəngin olmaqla, onların geniş yayılmış şəbəkəsi üzərində əmtəə və s birjalrı yüksəlməsi ilə müəyyən edilir.

2. Müəssisələrin sərbəst olması. Hər hansı bir ticarətin başlıca şərti o cümlədən birjanın tələb və təklif şərtlərində, müəssisələrə uyğun satacağı məhsulun və azad bazarda əmtəələrin alınıb-satılması hüququnun olmasından ibarətdir. Həddindən artıq vacibdir ki, həmin hüquqlar bütün istehsalda və satışda iştirak edənlərin təsərrüfatçılıq, alqı-satqı, maliyyə əməliyyatları aparmaq və s. hüquqları bərabər olsun.

Dövlət müəssisələri sisteminə gəldikdə isə ilk dövrlərdə onların sərbəst qaydada satacağı məhsulların xüsusi çəkisi cəmi əmtəəlik mallarında bir qədər az (20-30%) ola bilər. Təcrübədə dövlət müəssisələrində istehsal olunan məhsulların təxminən - 1/5 - 1/4 hissəsinin bazara çıxarılıb sərbəst satılması həmin malların rəqabətqabiliyyətini artırmağa, müəssisələrin iqtisadi marağının gözlənilməsinə, məhsul bölgüsü və daşınmasının inzibati kanallarla bazar iqtisadiyyatına xas olan malların yayım və irəlilədilmə sistemlərinin inkişaf etməsinə xidmət edir.

İqtisadiyyatın inkişafında məntiq iqtisadi qanun və qanunauyğunluqların gözlənilməsini, o cümlədən, məhsul bölgüsü və satışında bazar kanallarının genişləndirilməsi və idarəetmədə inzibati-amirlik üsullarının azaldılmasını tələb edir.

3. Ticarətin, o cümlədən tələb, təklif, qiymətlərin və s. azad olması. Azad bazar topdansaş bazarları və yarmarkaları olmadıqda, bazar münasibətlərini tənzimləyən və idarə etməyə imkan verən mexanizm və vasitələr işləməsə, istehsalçılar öz məhsullarını istədiyi kimi sahib olmasalar, əmtəə-vasitəçilik fəaliyyəti ləğv edilsə və ya ciddi məhdudlaşdırılıb cüzi miqdara endirilsə istehlak məhsulları və istehsal vasitələri üzrə ixtisaslaşmış birjaların əsas müştəriləri fəaliyyət göstərməsələr cəmi birjaların mövcud olması mənasını itirir. Bütün bunlar isə nəticədə iqtisadiyyatın böhranından xəbər verir.

Əlbətdə, birjalar bizim iqtisadiyyatda mövcud olan bəlalərinin müalicəsi üçün universal dərman deyil. Onun bazar iqtisadiyyatı sistemində özünəməxsus dəqiq və dürüs yeri var və onun vasitəsilə əsasən dairəsi bir o qədərdə geniş olmayan məsələləri həll etmək mümkündür. Bunun üçün müasir birjaların rolunun həddindən artıq şişirdilməsi və ya tam qiymətləndirilməsi eyni dərəcədə təhlükəlidir.